

Meie kirjakeele looja Heinrich Stahli rehabiliteerimine

Szilárd Tibor Tóth

filosoofiadoktor, Tartu ülikooli Narva kolledži eesti keele õppejõud

Oma väitekirjas (Tóth 2019) olen püüdnud rehabiliteerida Lõuna-Eestis aastasadade jooksul kasutusel olnud tartu kirjakeelt, mida on varem käsitletud pigem ühtse eesti kirjakeele takistusena, mitte omaette lokaalse väärtusena. Olen ka laiemas kontekstis sellele osutanud, et vana kirjakeele üle on mõnes ringkonnas pikalt valitsenud seisukoht, et valdavalt saksakeelsete või saksa päritolu autorite loodud või arendatud vana eesti kirjakeel olevat olnud teatud määral „vale” keel ja selle meie jaoks kummalisena tunduvaid jooni tuleb käsitleda saksapärase nähtustena, saksakeelsete pastorite väljamõeldisena ja seega tembeldada vääraks. Soome keeleteadlane Petri Kallio väidab Ilkka Savijärvile (1992) viidates, et vanal eesti kirjakeel on olnud traditsiooniliselt halb maine, eriti võrreldes vana soome kirjakeelega, ning selle põhjus on kahtlemata olnud asjaolu, et meie kirjakeelt on dokumenteerinud peaaegu eranditult mitte-eestlased (Kallio 2018: 118).

Ka esimese eesti keele grammatika autori, eesti kirjakeele isaks peetud Heinrich Stahliga polnud see teistmoodi, kuigi ta sündis Eestis ja on seega rohkem „meie oma“ kui näiteks Pommerist tulnud ja lõunaeesti keelega tegelenud Johannes Gutsclaff. Stahli rehabiliteerimisel oli oluline roll professor Huno Rätsepal, kes rõhutas, et eesti keele esitamine võorkeelte malli järgi „on täielikus vastavuses tol ajal kehtinud arusaamade ja pruugiga. Rahvakeelte õpperaamatud koostati kontrastiivsete põhimõtete järgi. Tundmatu keel kõrvutati tuntud keelega” (Rätsep 1987: 713). Positiivse käsitluse oluliseks verstapostiks saab pidada Külli Habichti väitekirja (2001) ning TÜ vana kirjakeele tööühmast välja kasvanud teisi töid. On hakatud avaldama Stahli sõnavara, esmalt tema grammatika lõpus leiduva saksa-eesti sõnastiku oma (Kikas 2002). Tunduvalt hiljem, 2010. aastate

keskel ilmus Stahli tekstide mahukas sõnaraamat (Habicht jt 2015). Stahl oli ka vana kirjakeele leksikograafias veidi kõrvale jäänud, sest enne tema pärandi avamist olid juba kättesaadavad Mülleri (2000), Rossihniuse (2002) ja ka Gösekeni (2010) autorisõnaraamatud. Rahvusraamatukogu väljaandena ilmus 2014. aastal Piret Lotmani põhjanev monograafia Stahli elust ja loomingust, milles on Stahl täielikult rehabiliteeritud: Lotman on püüdnud mõista Stahli elu ja kirjatöid tema aja kontekstis.

Heinrich Stahl sündis umbes 1600. aastal Tallinnas. Ta õppis Wittenbergi ja Rostocki ülikoolis, tegutses Peetri, Järva-Madise ja Kadrina kirikuõpetajana ning Tallinna toomkiriku ülempastorina. Stahl kirjutas esimese eesti keele grammatika „Anführung zu der Estnischen Sprach” (1637) ühes sõnastikuga. Ta määrati 1641 Ingeri ja Alutaguse superintendiks¹. Ingerimaa – tänapäeval Leningradi oblasti alla kuuluva, aga tollal Rootsi kuningriigi alluvuses oleva ala – esimese superintendendina ehitas ta üles luterliku kirikuorganisatsiooni ning püüdis parandada kohalikke kooliolusid. Stahl suri Narvas 17. juunil 1657. Niisiis olid eesti kirjakeele rajaja elu viimased 15 aastat seotud Ingerimaa, ka tänapäeva Kirde-Eestiga.

Mälestamaks ja tutvustamaks meie kirjakeele suurkuju just piirilinnas, kus eesti kultuuriga seotud mälestusmärke ja mälestustahvleid on vähe, pühitsesime 2020. aasta 3. oktoobril Narva Aleksandri kirikus Heinrich Stahli mälestustahvli. Sarnaselt Kadrina kiriku seinal oleva mälestustahvliga paigaldasime Stahli mälestustahvli ühe luteri kiriku seinale. Aleksandri Suurkirik kõige suurema Eesti sakraalehitusena osutus Stahli mälestuse jäädvustamiseks parimaks kohaks. Nende ridade kirjutaja eskiisil valminud mälestustahvli avamine toimus Eesti Ingeri juubeliürituse raames. Õpetaja Urmas Karileet valis kiriku tornimuseumi kolmandal korrusel mälestustahvlile väärika koha. Projekti on toetanud Eesti kultuurkapital, tahvli õnnistasid pastorid Vladimir Batuhtin ja Pasi Hujanen.

Eesti Ingeri oli Ingerimaa esimesele Eesti Vabariigile kuuluva ajaloolise Narva-taguste alade nimetus. Jaanuaris 1919 läks see väike ala Eesti Vabadussõja käigus Eesti vabariigi kontrolli alla ning Nõukogude Venemaa tunnustas seda ametlikult Tartu rahulepingus. Praegu kuulub see *de facto* Venemaa Leningradi oblasti koosseisu. Ingeri juubeliüritusel kõlas arvamus, et kui ei oleks olnud Stahli, kelle ülesandeks Narvas oli luteri

¹ Protestantlikus kirikus kirikuringkonna ülemvaimulik, kes võimupiirilt ja ülesandelt vastab piiskopile (EKSS).

Vladimir Batuhin, Piret Lotman, Szilárd Tóth ja Pasi Hujanen Stahli mälestustahvli avamisel 3. oktoobril 2020 Narva Aleksandri kirikus

usu levitamine Ingerimaal ja sealsete elanike luterlaseks pööramine, siis oleks võinud ka Ingerimaa ajalugu teistmoodi kujuneda. Eestisoomlaste kultuuriomavalitsuse ja Narva ingerisoomlaste seltsiga koostöös korraldatud üritusel esines segakoor Vox Populi ning Narva ingerisoomlaste ansambel Iloiset Ystävät – ingerisoomlased olid ju Ingerimaa kõige suurem soome-ugri rahvas ja olulisim luteri usku kogukond. Tähelepanuväärne on, et just Narva Aleksandri kirikus jätkus soomekeelsete jumalateenistuste traditsioon nõukogude ajal (Jürjo 2014). Koroonakriisini on siinses koguduses jutlustatud eesti ja vene keele kõrval ka soome keeles.

Loodetavasti aitab Stahli Narva mälestustahvel kaasa ka eesti keele ja kultuuri tähtsuse lahti mõtestamisele piirilinnas, mis nõukogude ajal valdavalt venekeelseks muutus. Järgmisena avame linnas mälestustahvli siin lühikest aega ajakirjanikuna töötanud ja loometööga tegelenud Eduard Vildele.

Viidatud kirjandus

Habicht, Külli 2001. Eesti vanema kirjakeele leksikaalsest ja morfosüntaktilisest arengust ning Heinrich Stahli keele eripärast selle taustal. (Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 10). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

- Habicht jt = Habicht, Külli, Pille Penjam, Külli Prillop 2015. Heinrich Stahli tekstide sõnastik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Jürjo, Villu 2014. Narva kui Ingeri vaimulik värav 1960tel aastatel. Нарва – духовные врата Ингрии в 1960-е годы. Санкт-Петербург: Гйоль.
- Kallio, Petri 2018: Vanhan kirjaeteläviron äännehistoriaa. – Valitsõmisjaotusõst keeleaalouni. Haldusjaotusest keeleajalooni. From administrative division to historical linguistics. Võro: Võro Instituut. (Võro Instituudi toimõndusõq 33), lk 118–144.
- Kikas, Kristel 2002. Mida sisaldab Heinrich Stahli Vocabula? (Tartu Ülikooli eesti keele õpetooli toimetised 21). Tartu: Tartu Ülikool.
- Lotman, Piret 2014. Heinrich Stahli elu ja looming. (Eesti Rahvusraamatukogu toimetised 14; Raamat ja aeg 3). Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu.
- Rätsep, Huno 1987. Heinrich Stahli keeleõpetus oma aja peeglis. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 709–715.
- Savijärvi, Ilkka 1992. Viron kirjakielen varhaisvaiheet suomen peilissä. – Lähi-vertailuja 6. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Mekrijärvellä 10.–11.4.1992. Toimittanut Hannu Remes. (Kielitieteellisiä tutkimuksia 27). Joensuu: Joensuun yliopisto, lk 53–78.
- Tóth, Szilárd Tibor 2019. Tartu kirjakeele raamid Johannes Gutsblaffi grammatikast (1648) „Kodolaste raamatuni” (1913). (Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid 52). Tallinn: Tallinna Ülikool.

